

TEMETTÜAT DEFTERİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA PURSAKLAR'DA SOSYO-EKONOMİK YAPI

Ahmet CENGİZ*

Özet

Bugün Ankara'nın yeni kurulan ve büyük bir ilçesi olan Pursaklar, uzun yıllar küçük bir köy olarak varlığını sürdürmüştür. Bu makalede Pursaklar'ın XIX. yüzyıl ortalarındaki sosyal ve ekonomik yapısı ortaya konacaktır. Bunun için "Pursaklar Temettuat Defteri" esas olarak alınmıştır. Temettuat Defterleri Osmanlı Devleti tarafından 1844'lerde, Tanzimat reformlarından sonra halkı vergilendirmek amacıyla tutulmuştur. Bu defterlerde hane reisleri hakkında bilgiler, ailelerin malvarlıkları, arazileri, üretimleri, hayvanları ve kazançları yer almıştır. Pursaklar'ın Temettuat Defteri'ndeki bilgiler kullanılarak 1844'lerde Pursaklar'ın sosyal ve ekonomik yapısını tespit etmek mümkün olmaktadır.

Pursaklar 1844 ve 1845'lerde 41 haneli küçük bir köydür. Osmanlı'da her ailenin ortalama beş kişiden oluştuğu varsayımı göz önünde bulundurulursa Pursaklar'ın XIX. yüzyılın ortalarındaki tahmini nüfusu 200'dür.

İncelenen tarihlerde Pursaklar'da tarım yaygındı. Boya bitkisi (cehri), buğday, arpa, yulaf, burçak ve üzüm üretilirdi. Köylüler hayvancılıkla uğraşır; binek hayvanı, küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştirirlerdi. Halk vergi olarak "Vergi-yi Mahsusa", "Âdet-i Ağnam" ve "Öşür" öderdi.

Anahtar Kelimeler

XIX. yüzyıl, Pursaklar, Temettuat Defteri, Sosyal ve Ekonomik Yapı

THE SOCIAL AND ECONOMIC STRUCTURE OF PURSAKLAR IN THE MIDDLE OF THE XIXth CENTURY ACCORDING TO THE TEMETTUAT REGISTRY

Abstract

Pursaklar was a small village for many years, today it is a new and big district of Ankara. In this article, we want to reflect how was the social and economic structure of Pursaklar in the Middle's of XIX. century. We use for this purpose "Pursaklar Temettuat Registry".

"Temettuat Registries" were written by Ottoman State for taxing in 1844's, after the Tanzimat reforms. They mentioned on the information of goodman and properties, lands, productions, animals and earnings of families. Pursaklar has a Temettuat Registry and by means of this registry we can learn important informations about the social and economic structure of 1844's

* Dr. Ankara Pursaklar Kaymakamı. Ahmet.cengiz@icisleri.gov.tr

Pursaklar. Pursaklar was a village with 41 family during the years of 1844-1845 . In Ottoman, it was assumed every family had 5 persons average. So Pursaklar had 200 population approximately in the Middle's of XIX.

Agriculture was common at that time. Paint plant (cehri), wheat, barley, oats, vetch and grape were produced here. And villagers had been dealing animal husbandry and were breeding horses, cattle and small cattle raising. People had paid as a tax: Vergi-yi Mahsusa; Âdet-i Ağnam and Öşür.

Key Words

XIXth century, Pursaklar, Temettuat Registry, Social and Structure

GİRİŞ

Pursaklar, bugün yüz bini aşan nüfusuyla Ankara'nın büyük ilçelerinden biridir. Osmanlı döneminde uzun yıllar az sayıda insanın yaşadığı bir köy olarak kaldığı, belgelerden anlaşılmaktadır. H. 937 (1530) tarihli 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'ndeki kayda göre Pursaklar, "Busaklar" adıyla Çubuk Kazası'na bağlı bir köy olup yedi hane altı mücerret bulunuyordu. Osmanlı'da her hanede tahminen beş kişinin yaşadığı genel kabul görmüş gibidir¹. Hane sayısının beş ile çarpımına mücerret yani bekâr nüfus ilave edilir. Buna göre 1530 yılında Pursaklar'da tahminen 41 kişi yaşamaktadır². Bu makalede kaynak olarak kullanılan Temettuat Defteri'nin yazıldığı H. 1260–1261 (1844–45) yıllarında Pursaklar köyü Zîr Kazası'na bağlı olup 41 hane mevcuttur.

Ankara sancağı 1830 yılında; Ayaş, Murtazaabad (Mürted ve çevresi), Arapsun, Haymanateyn (Büyük ve Küçük Haymana), Şorba (Çubuk ile Kızılcahamam arasında kalan bölge), Çubukabad (Çubuk), Yabanabad (Kızılcahamam), Yörük kazaları ile Süfla ve Bala nahiyelerinden oluşmuşken³ daha sonraki yıllarda bu kazalara Zîr'in de ilave edildiği anlaşılmaktadır. Ankara Vilayeti Salnameleri'nde de XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Zîr, kaza merkezi olarak görülmektedir. H. 1320 (1902) tarihli Ankara Vilayeti Salnamesi'nde Zîr Kazası'nın sınırlarından bir tarafının Çubuk Çayı'nın sol yanı olduğu belirtilmiştir⁴. ÖZDEMİR'in 1785–1840 yıllarını gösteren haritasında Zîr küçük bir kaza merkezi, Pursaklar ise Ankara merkez kazasına bağlı Süfla Kasabası'na tabidir⁵.

Temettuat Defteri'nde de Zîr Kazası'na bağlı gözüken Pursaklar'ın, XIX. yüzyıla ait bazı belgelerde ise Süflâ kasabasına bağlı olduğu görülmektedir⁶. Bu, idari yapının sık sık değişmesi ile izah edilebilir. Zîr, bugün Sincan Kazası'na bağlı bir yerleşim yeri olan Yenikent'tir.

Pursaklar'ın adı belgelerde değişik şekillerde yazılmıştır. XIX. yüzyıla ait H. 1282 (1865/1866) tarihli üç belgede ve H. 1324 (1906/1907) tarihli bir belgede köyün adı "Busaklar"; H. 1312 (1894/1895) tarihli bir belgede ise "Bursaklar Karyesi" olarak kaydedilmiştir⁷. Bu durum, köyün eski adı olan Busaklar'ın zamanla Bursaklar, daha sonra da Pursaklar olarak değiştiğini göstermektedir.

¹ Bk. Mehmet ÖZ, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyenler: Halil İNALCIK, Şevket PAMUK), Ankara 2000, s. 15–32; Cem BEHAR, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyenler: Halil İNALCIK, Şevket PAMUK), Ankara 2000, s. 61–72; Nejat GÖYÜNÇ, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı: 32 (1979), s. 331–348; aynı yazar, "Hane", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1997, s. 328–329.

² *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defteri (937- 1530)-I*, (Tıpkıbasım), Ankara 1993, s. 387.

³ *1830 Sayımında Ankara*, (Hazırlayanlar: Musa ÇADIRCI, A. Latif ARMAĞAN, Sedat BİNGÖL, Bekir KOÇ), Ankara 2000, s. 14.

⁴ *1320 (1902) Tarihli Ankara Vilayet Salnamesi*, Ankara Matbaa-i Vilayet, 1320 (M. 1902), s. 13. Zîr kazasından başka o tarihlerde Ankara sancağına bağlı kazalar şunlardır: Ayaş, Bala, Beypazarı, Çubukabad, Haymana, Nallıhan, Mihaliççik, Seferihisar, Yabanabad. Bazen bunlara Kalecik de ilave edilmiştir. Bk. Yusuf GÜLER, "Ankara Vilayeti'nde İdari Yapının, Yöredeki Sosyo-Ekonomik Yapıya Olan Etkileri (1880–1919)", (Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Samsun 2007, s. 10- 17.

⁵ Rifat ÖZDEMİR, *XIX. Yüzyılın İlk Yarsında Ankara*, (Kısaltma: Ankara), Ankara 1986, s. 137–139, 306 (Ek: 18'a'da bulunan harita); Hülya TAŞ, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006, s. 28–45.

⁶ *BOA, EV. MH. 01148*, s. 63; *EV. MKT. CHT. 00391*, s. 71; *EV. MKT. CHT. 00393*, s. 97; *EV. MKT. EVM. 00020*, s. 90.

⁷ *BOA, EV. MKT. CHT. 00393*, s. 97.

Pursaklar, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Ankara merkez kazasının bir nahiyesi olan Bağlum'a bağlı iken; 1936 yılında Keçiören bucağına bağlanmış; 1953'te Altındağ ilçe olunca onun bucağı olan Keçiören'e; arkasından doğrudan Altındağ İlçesi'ne; 1983 yılında Keçiören ilçe olunca buraya bağlanmıştır. 1987 yılında Pursaklar'da Belediye teşkilatı kurulmuş, 2008 yılında çıkarılan 5747 sayılı yasa ile de ilçe olmu; Çubuk ilçesine bağlı Sirkeli Beldesi, Altındağ ilçesine bağlı Altınova Beldesi ve Keçiören ilçesine bağlı Saray Beldesi; belediye teşkilatları kaldırılarak mahalleleri ile birlikte Pursaklar ilçesine dahil edilmiştir.

Anadolu'da Cumhuriyet döneminde köyden kente göç Pursaklar'da da yaşanmış; Ankara'ya olan hızlı göç Pursaklar'ı da etkilemiştir. 1935'te 272 olan nüfus 1945'te 477; 1965'te 559; 1970'te 820; 1975'te 1.151; 1980'de 1.558; 1985'te 2.179; 1990'da 3.526; 2000'de 27.974; 2007'de 64.197; 2008'de 91.742 ve 2009'da 100.732 olmuştur. Nüfus artışı, doğal olarak sosyal ve ekonomik yapıyı da değiştirmiştir.

I. PURSAKLAR TEMETTUAT DEFTERLERİ

Temettuat; Arapça kökenli "temettü" kelimesinin çoğulu olup kazançlar anlamına gelir⁸. Asıl adı "Emlak, Arazi, Hayvanat ve Temettuat Tahrir Defterleri" olan Temettuat Defterleri, hane reislerinin gelirlerinin belirlenmesi amacıyla yıllık kazançların yazıldığı kayıtlardır⁹. Bunlar, Tanzimat'ın ilanından sonra vergilerde yapılan yeniden düzenleme çalışmalarından sonra tutulmuş olup, yıllık gelirler üzerinden alınacak vergileri belirlemek için hazırlanan bir anlamda tarh defterleridir¹⁰.

Değişik adlarla alınan vergilerin tek bir isim altında alınmaya başlanması, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden biridir¹¹. Daha önce tutulan Tahrir Defterleri'nde bir yerleşim yerinin vermesi gereken yıllık toplam vergi miktarları yazılırken; Temettuat Defterleri'nde, tüm yerleşim yerlerinde yaşayan ve vergiye tabi olan kişilerin isimleri, unvanları, etnik kimlikleri, menkul-gayrimenkul mal varlıkları, yıllık gelirleri, meslekleri gibi ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi Osmanlı taşrasının sosyo-ekonomik durumunun anlaşılabilmesi için Temettuat Defterleri, önemli kaynaklardır¹². Tevfik GÜRAN, Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, Said ÖZTÜRK Temettuat Defterleri'ni kullanarak bu alanda çalışma yapanlara öncülük etmişlerdir¹³.

⁸ Ferit DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1962, s. 1288.

⁹ Tevfik GÜRAN, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, T. C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, (Derleyenler: Halil İNALCIK, Şevket PAMUK), Ankara 2000, s. 75.

¹⁰ Abdülkadir ŞENER, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 108.

¹¹ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, C: LIX, Sayı: 225, (1995), s. 395.

¹² İsmail ARSLAN, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri'nin Yeri: İğdiç (Selimağa Köyü) Temettuat Defteri Örneği", *BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/8, (2002), s. 59.

¹³ Bk: Tevfik GÜRAN, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabası'nın Sosyo-Ekonomik Özellikleri", *İÜİF, Ord. Prof.Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 1985; aynı yazar, *19. Yüzyıl Osmanlı Tanımı Üzerine Araştırmalar*, (Kısaltma: Tarım), İstanbul 1998; aynı yazar, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", (Kısaltma: Temettuat), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara 2000; Mübahat KÜTÜKOĞLU, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, LIX/225 (1995); Said ÖZTÜRK, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996; aynı yazar, "XIX. Yüzyıldaki

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen Temettuat Defterleri'nin tasnifi ve kataloglanmasında, o tarihlerdeki idari taksimat esas alınmıştır¹⁴. Tarihler ise hicri takvime göre verilmiştir. Buna göre H. 1260–1261 yılları M. 1844–1845 yıllarına karşılık gelmektedir.

Pursaklar Temettuat Defteri, BOA'da bulunan Maliye Nezareti Defterleri içinde sayılan Varidât Muhasebesi Defterleri'ne dâhil 508 katalog Genel No'da Ankara ve Aydın Temettuat Defterleri arasında yer almaktadır¹⁵. Kapakla birlikte 14 sayfadan ibarettir. Kapak sayfasında "Karye-i Busaklar Tâbi'-i Kasaba-i Zîr" ifadesi yer almaktadır. İkinci sayfa ise "Ankara'ya muzâf Zîr kasabasına tâbi' Busaklar karyesi ahâlîsinin emlâk ve arâzî ve temettuatlarını mübeyyin defterdir" ibaresi ile başlamaktadır. Defterin son sayfasında ise "Karye-i mezbûr ahâlîsinin emlâk ve arâzî ve temettu'ları ketm ve ihfâ' olunmadan kâffesi cümle ma'rifetiyle tesbît ve defter olunmuştur." dendiikten sonra, sayımların yapılmasından sorumlu olan birinci ve ikinci muhtarın mühürlerine yer verilmiştir.

Pursaklar Temettuat Defteri 41 haneyi kapsamaktadır. Her sayfada ortalama üç bazen beş vergiye tabi hane reisi erkeğin emlak ve gelirleri yazılmıştır. Sadece 15. hanede İmamoğlu Mehmet vefat ettiği için vergi mükellefi olarak kızı Fatıma'nın adı yazılmıştır. Bir numaralı hane birinci muhtara, iki numaralı hane ise ikinci muhtara aittir. Her aile reisi için bir hane ve numara sırası verilmiş, arkasından kişinin varsa görevi ve lakabı yazılmıştır. Adının üstüne dikey olarak kişinin mesleği, bir önceki sene vermiş olduğu vergiler kaydedilmiş, isminin altına ise kişinin menkul-gayrimenkul mal varlığı ile hayvanları ve diğer gelirleri yazılmıştır. Defterde bazı yazım ve hesap hataları yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 20 nolu hanede kayıtlı Ali oğlu Ali'nin Temettuatı yazılırken ödediği öşürler yanlış toplanmıştır. Yine 22 nolu hanede kayıtlı Ahmet oğlu Hüseyin'in sahip olduğu bir ineğinin H.1261 yılı geliri olan 15 kuruş ile 1262 yılı geliri 25 kuruşun toplamı yanlış alınmış, sonuç 45 olarak yazılmıştır. Pirli oğlu Ali'nin üzerinde 100 dönüm cehrilik görülmektedir. Hâlbuki diğer kişilerin cehrilikleri genellikle 10 dönüm civarındadır. Büyük bir ihtimalle Pirli oğlu Ali'nin 10 dönüm olan cehrililiği yanlışlıkla 100 dönüm yazılmıştır. Hatalı yazımlara dair örnekler artırılabilir.

II. DEMOGRAFİK YAPI, İSİMLER, LAKAPLAR

a. Nüfus Yapısı

İncelenen dönemde Pursaklar'da hiçbir gayrimüslim mevcut olmayıp 41 hanenin tamamı Müslüman'dır. Her hanede ortalama beş kişinin yaşadığı varsayılırsa; Pursaklar'ın 1844/1845 yıllarındaki tahmini nüfusu 200'dür¹⁶.

Söğüt'ün Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 106 (1995); aynı yazar, "Temettuat Tahrirleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı*, İstanbul 2000.

¹⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000, s. 254.

¹⁵ BOA, ML. VRD. TMT. D. 01357.

¹⁶ Ankara'da XVIII. Yüzyılda ailelerin büyüklüğü için bk. Ömer DEMİREL, "1700–1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, C. LIV, Sayı: 211(1990), s.945–961.

Aynı tarihlerdeki Çubuk köyleri ile karşılaştırıldığında 41 hanesiyle Pursaklar'ın etrafına göre nispeten büyük bir köy olduğu anlaşılmaktadır. 1844'te Çubuk'a bağlı 77 köyden Akkuzulu 41, Kışlacık 46, Mekki 43, Ovacık 45, Serinli 70 hanedir. Diğer köylerin hepsi Pursaklar'dan küçüktür¹⁷. Yine aynı tarihlerde Pursaklar'a yakın olan Peçenek Köyü'nde 21 hane vardır¹⁸.

b. Resmî Görevliler

Temettuat Defteri'ne köyde görev yapan herhangi bir kamu görevlisi kaydedilmemiştir. Ancak H. 1229 (1814) yılında Pursaklar'daki camide görev yapan bir imamın bulunduğuna dair belge tespit edilmiştir¹⁹. Temettuat Defteri'nin kaleme alındığı dönemde imamlık kadrosunun boş olduğu söylenebilir. Çünkü 1844-1845 yıllarında vergiye tabi olmasa da kamu görevlileri yazılmıştır. Birinci muhtar Ahmet, ikinci muhtar ise Curudal oğlu Osman olarak kaydedilmiştir.

c. İsimler

Hane reisleri; varsa lakapları ile yoksa baba isimleri ile yazılmıştır. Buna göre dokuz kişinin adı Ali, altı kişinin adı Hüseyin, dört kişinin adı Mehmet, üçer kişinin adı İbrahim ve Hasan, ikişer kişinin adı Ahmet, Halil, Mustafa, Osman, Ömer, birer kişinin adı da Abidin, Hamit, İsmail ve Musa'dır. Hane reisleri ile beraber baba isimleri de göz önünde bulundurulursa; 13 kişinin adı Ali, yedi kişinin adı Hüseyin, altı kişinin adı Hasan, beşer kişinin adı Ahmet, Halil ve Mehmet, dörder kişinin adı İbrahim, Musa ve Mustafa, ikişer kişinin adı İsmail, Osman, Ömer ve Seyit, birer kişinin adı da Abidin, Cehri, Hamit, Kadir, Musa ve Yusuf'tur. Sadece 19 nolu hanede oturan kişi çift isimlidir ve adı Ali Mehmet'tir. Defterde geçen tek bayan adı Fatıma'dır.

Baba adları aynı olan 5. sıradaki Hasan oğlu Hamit ile 25. sıradaki Hasan oğlu Ali; 8. sıradaki Mustafa oğlu Hüseyin ile 28. sıradaki Mustafa oğlu Mehmet; 9 ve 10. sıradaki Yusuf oğlu Abidin ile Yusuf oğlu Halil; 17. sıradaki Hüseyin oğlu Mehmet ile 18. sıradaki Hüseyin oğlu Mustafa; 20. sıradaki Ali oğlu Ali ile 21. sıradaki Ali oğlu Ahmet; 24. sıradaki Ali oğlu Mehmet ile 35. sıradaki Ali oğlu Hüseyin; 13. sıradaki Kul oğlu Seyit ile 32. sıradaki Kul oğlu Mustafa; 26. sıradaki Deli Ahmet oğlu Osman ile 38. sıradaki Deli Ahmet oğlu İbrahim muhtemelen kardeşler. Buna göre köyde yaşayanlardan birçoğunun akraba olduğu söylenebilir.

d. Lakaplar

Curudal oğlu, Pirli oğlu, Beratlı oğlu, Berber oğlu, Emir Halil oğlu, Kul oğlu, Sarı oğlu, İmam oğlu, Küçük oğlu, Emmi Halil oğlu, Deli Ahmet oğlu, Kabasakal oğlu, Gökmen oğlu, Kara Halil oğlu, Gök Hasan oğlu, Laz oğlu, Kara oğlu; kişilerin lakaplarıdır. Hiçbir kimsenin unvanı yazılmamıştır. Hiç unvanın kullanılması imkânsızdır. Aynı tarihlerde Pursaklar'a çok yakın olan Gicik ve Peçenek

¹⁷ Hüseyin ÇINAR, Osman GÜMÜŞÇÜ, *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası*, Ankara 2002, s. 219-220.

¹⁸ Krş. GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR, *aynı eser*, s. 96-97.

¹⁹ *VGMA*, 418 nolu defter, s. 288.

köyleri için de benzer durum söz konusudur²⁰. Bu durum Temettü Defterleri'ne unvanların yazılmamış olması ile izah edilebilir.

III. EKONOMİK YAPI

Osmanlı Devleti'nde ekonominin temeli tarıma, tarımın temeli de köylüye dayanırdı. Köylü, dışarıya fazla ihtiyaç duymadan tek başına hayatını sürdürebilirdi. Saban, tırmık, düven gibi tarım makineleri ahşaptan olmak kaydıyla köylerde yapılır, yiyeceklerini de besledikleri hayvanlardan ve yetiştirdikleri ürünlerden karşılarlardı. Tarımın bir parçası olarak köylerde hayvancılık da yaygın olarak yapılırdı²¹. Özet olarak köylerde sadelik ve kanaat hâkimdi.

Pursaklar'da da XIX. yüzyılın ortalarında birçok köyde olduğu gibi ekonomi, tamamen tarıma dayanmaktaydı. Ancak tarım da küçük ölçekli olup genellikle köylünün kendi ihtiyacı kadar üretim yaptığı anlaşılmaktadır.

Ekonomik Yapı başlığı altında önce köylünün meslekleri ve mali durumları incelenecek daha sonra tarımsal üretime ve hayvancılığa yer verilecektir.

A. Köydeki Meslekler

Pursaklar Temettü Defteri'nde 1 nolu hanede kayıtlı Muhtar-ı Evvel Ahmet ve 2 nolu hanede kayıtlı Muhtar-ı sani Curudal oğlu Osman çiftçidir²². Altı nolu hanede yaşayan Kadir oğlu Musa, aslen Yabanabad Kazası, Avdan köyünden olup beş yıldır Pursaklar'da oturmaktadır. Emlak ve arazisi kendi köyünde yazılmıştır. Yine 40 numaralı hanede oturan Seyit oğlu Ali'nin de Çubukabad kazasına yerleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki kişinin mesleği kaydedilmemiştir. 15 nolu hanede yaşayan Fatıma, babası öldüğü için vergi mükellefi olmuştur. Mesleği yazılmamıştır. 41 nolu hanede yaşayan Cehri oğlu Halil'in ise çalışma gücü olmadığından başkalarının yardımı ile geçindiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki I nolu tabloda da görüldüğü gibi mesleği yazılmayan dört kişi hariç tutulursa 37 kişiden 20'si çiftçi, 14'ü amele, bir kişi hizmetkâr ve bir kişi de çobandır. 32 nolu hanede kayıtlı Kul oğlu Mustafa ise hem çiftçi hem de ameledir.

Tablo I: Hane Reisleri ve Meslekleri

HANE NO	ADI VE VARSALAKABI	MESLEĞİ
	Birinci Muhtar Ahmet	Çiftçi
	İkinci Muhtar Curudal oğlu Osman	Çiftçi
	Pirli oğlu Ali	Çiftçi
	Berathli oğlu Ali	Çiftçi

²⁰ Bk: Osman GÜMÜŞÇÜ, Hüseyin ÇINAR, *Gıcık ve Peçenek'ten Altınova'ya*, Ankara 2004, s. 94-95.

²¹ Ziya KAZICI, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul 2003, s. 146.

²² Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ilk ikinci çeyreğine kadar Müslümanların yaşadığı köy ve mahallelerde imamlar; gayrimüslimlerin yaşadığı köy ve mahallelerde ise haham ve papazlar yöneticilik yaparken ilk defa 1829'da İstanbul'da Üsküdar, Galata ve Eyüp'te muhtarlık teşkilatı kurulmuştur. Arkasından ayanların baskısından kurtulmak için 1833'ten itibaren Kastamonu'da ve aynı yıl içinde Ankara, Sivas, Aydın ve diğer Anadolu vilayet ve sancaklarında da muhtarlık teşkilatı kurulmuştur. İlk zamanlar her köy ve mahalleden halk nezdinde saygınlığı olan, tecrübeli, namuslu ve becerikli kimselerden iki kişi "muhtar-ı evvel" yani birinci muhtar ve "muhtar-ı sani" yani ikinci muhtar adıyla atama usulüyle görevlendirme yapılırken, ileriki yıllarda seçim usulü getirilmiştir. Gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerde ise muhtarların gördüğü görevleri görmek üzere kâhyalar atanmıştır. Bk. Musa ÇA-DIRCI, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Bellekten*, C. XXXIV, Sayı: 135, s. 409-420; Ali AKYILDIZ, "Muhtar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 51-53.

	Hasan oğlu Hamit	Çiftçi
	Kadir oğlu Musa	(Yazılmamış)
	İsmail oğlu Hasan	Çiftçi
	Mustafa oğlu Hüseyin	Çiftçi
	Yusuf oğlu Abidin	Amele
	Yusuf oğlu Halil	Amele
	Berber oğlu Hüseyin	Çiftçi
	Emir Halil oğlu İbrahim	Çiftçi
	Kul oğlu Seyit	Amele
	Sarı oğlu Ali	Askerlikten ihraç edilmiş. Amele.
	İmam oğlu Müteveffa Mehmet'in Kerimesi Fatma	Yazılmamış
	Küçük oğlu İsmail	Amele
	Hüseyin oğlu Mehmet	Çiftçi
	Hüseyin oğlu Mustafa	Çiftçi
	Ali Ahmet	Amele
	Ali oğlu Ali	Çiftçi
	Ali oğlu Ahmet	Amele
	Ahmet oğlu Hüseyin	Çiftçi
	Emmi Halil oğlu Ömer	Çiftçi
	Ali oğlu Mehmet	Çiftçi
	Hasan oğlu Ali	Amele
	Deli Ahmet oğlu Osman	Hizmetkâr
	Kabasakal oğlu Hüseyin	Çiftçi
	Mustafa oğlu Mehmet	Çoban
	İbrahim oğlu Ali	Çiftçi
	Gökmen oğlu Ömer	Amele
	Kara Halil oğlu Ali	Çiftçi
	Kul oğlu Mustafa	Çiftçi ve amele
	Gök Hasan oğlu Hasan	Çiftçi
	Laz oğlu İbrahim	Amele
	Ali oğlu Hüseyin	Amele
	Kara oğlu Hasan	Çiftçi
	Seyit oğlu Ali	Amele
	Deli Ahmet oğlu İbrahim	Amele
	İmam oğlu Hüseyin	Amele
	Seyit oğlu Ali	(Yazılmamış)
	Cehri oğlu Halil	Çalışma gücü yok. Yardımlarla geçinir

Bu kayıtlara göre Pursaklar'da çiftçilik, amelelik, hizmetkârlık ve çobanlığın dışında bir meslek mensubu yoktur. Halkın % 50'ye yakını çiftçidir. İkinci büyük grup amelelerdir. Amelelerin hangi sektörde çalıştıkları yazılmamışsa da tarım sektöründe çalışanların ağırlıklı olduğu tahmin edilebilir. 26 nolu hanede yaşayan Deli Ahmet oğlu Osman hizmetkârlıkla geçinmektedir. Ancak kimin yanında çalıştığına dair bir kayıt yoktur. Hizmetkârlar, yıllık ya da altı aylık dönemler halinde bir kişinin hizmetinde çalışırlardı²³.

B. Ekonomik Durum

Temettuat Defterleri'nde değirmen, dükkân ve kışlak gibi işyerlerinin de kaydedilmesi şarttı²⁴. Pursaklar'da bu gibi işyerlerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla köyde esnaf ve zanaatkâr da yoktur. Bu tür ihtiyaçların gelişmiş bir durumdaki Ankara'dan karşılanmış olması gerekir.

Bir yıllık gelirlerine bakılırsa 1586 kuruş ile köyün en zengini Birinci Muhtar Ahmet'tir. Bu kişi bir önceki yıl 500 kuruş "Vergi-yi Mahsusa" ödemiştir. 18 nolu hanede kayıtlı Hüseyin oğlu Mustafa'nın yıllık geliri 1005 kuruştur. Ancak bir önceki yıl 550 kuruş ile en çok Vergi-yi Mahsusa ödeyen kişidir. Bu kişinin 100

²³ GÜRAN, *Tarım*, s. 94.

²⁴ GÜRAN, *Temettuat*, s. 78.

dönüm ekilen, 100 dönüm ekilmeyen tarlası; iki dönüm bağı, bir dönüm cehriliği ve bir miktar hayvanı vardır. Birinci Muhtar Ahmet'in malvarlığı daha fazladır. 100 dönüm işlenen, 100 dönüm işlenmeyen tarlaya, dört dönüm bağa, 12 dönüm bostana ve bir miktar da hayvana sahiptir. Köyün en fakiri ise 41 nolu hanede kayıtlı olan Cehri oğlu Halil'dir. Bu kişinin hiçbir şeyi bulunmadığı gibi çalışmaya da gücü olmadığından başkalarının yardımı ile yaşamını sürdürmektedir. 14 nolu hanede kayıtlı Sarı oğlu Ali'nin ise gelir getirici hiçbir şeyi yoktur. Bir yılda sadece amelelikten 150 kuruş kazanmıştır.

Köylünün toplam yıllık geliri 15.186 kuruştur. Bu rakam hane sayısı olan 41'e bölündüğünde hane başına düşen yıllık gelir 370,3 kuruş olup ortalamadan daha yüksek gelire sahip 13 hane varken 28 hanenin geliri, ortalamanın altındadır. Bu durum, gelir dağılımının yeterince adaletli olmadığını göstermektedir.

Klasik dönemde köylünün işlediği çiftlikler toprağın verimine göre 70–150 dönüm arasında olurdu²⁵. Ele alınan dönemde toprağın yavaş yavaş çocuklar arasında paylaşılmaya başlandığı, kişi başına düşen toprak miktarının azaldığı anlaşılmaktadır.

Arazinin köylülere dağılımı incelendiğinde 216 dönümle en fazla araziye birinci muhtar Ahmet'in sahip olduğu görülür. İkinci zengin ise 212 dönümle 11 nolu hanede kayıtlı Berber oğlu Hüseyin'dir. 34 nolu hanede yaşayan Laz oğlu İbrahim'in; 35 nolu hanede yaşayan Ali oğlu Hüseyin'in; 40 nolu hanede yaşayan Seyit oğlu Ali'nin ve 41 nolu hanede yaşayan Cehri oğlu Halil'in hiç arazisi yoktur. En az araziye iki dönümle 14 nolu hanede kayıtlı Sarı oğlu Ali sahiptir. 9 nolu hanede yaşayan Yusuf oğlu Abidin'in sekiz dönüm, 6 nolu hanede yaşayan Kadir oğlu Musa'nın da 20 dönüm arazisi vardır. Köyün toplam arazisi sadece arazisi olanlara bölünürse hane başına 78 dönüm arazi düşerken arazisi olmayanlar da sayıya katılırsa bu rakam hane başına 74 dönüm olur. En zengin kişinin 216 dönüm araziye sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, ortalama 78 dönüme göre toprak dağılımının çok adaletsiz olmadığı anlaşılmaktadır. Yani toprak belli kişilerin elinde toplanmamıştır.

Kişi başına düşen toprak büyüklükleri, tarım işletmelerinin büyüklüklerinin tespiti açısından da önemlidir. Osmanlı'da ekilen ve nadasa bırakılan tarlaların yüzölçümüne göre; 10 dönümden az toprağı olan çiftçilere küçük işletme sahibi, 10–50 dönüm arası büyüklükteki toprağına sahip olan çiftçilere orta büyüklükteki işletme sahibi ve 50 dönümden fazla toprağına sahip olan çiftçilere de büyük işletme sahibi denirdi²⁶. Buna göre Pursaklar'daki 10 dönümden az toprağı olan iki çiftçi küçük işletmeci, 10–50 dönüm arası toprağına sahip olan 13 çiftçi orta işletmeci, 50 dönümden fazla toprağına sahip olan 21 çiftçi ise büyük işletmecidir²⁷.

²⁵ Bahaeddin YEDİYILDIZ, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Editör: Ekmeleddin İHSANOĞLU), C. I, İstanbul 1994, s. 479.

²⁶ GÜRAN, *Tarım*, s. 81.

²⁷ Aynı dönemde 21 haneli Peçenek köyü sakinlerinin işledikleri 515 dönüm ekili, 225 dönüm ekili olmayan ve 5,5 dönüm bağ/bahçe vardır. Peçeneklilerin sahip oldukları toprak büyüklükleri çok daha küçüktür. Bk. GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR, *aynı eser*, s. 96.

Toplama bakılacak olursa köyün tarımsal üretimden ve hayvancılıktan elde ettiği yıllık gelirin 15.186 kuruş olduğuna bakılırsa, aşağıda halkın tarımsal ve hayvansal üretimi ayrıntılı olarak incelendiğinde de görülecektir ki; halkın gelirleri ve malvarlığı çok yüksek değildir.

Tablo II: Pursakların Sahip Olduğu Arazi Miktarı ve Cinsleri (Dönüm²⁸)

HA-NE NO	MALİKİN ADI	MEZ-RU' TAR-LA	GAYRİ MEZRU' TARLA	BOZ HALİ TARLA	CEHRİ-LİK	BA Ğ	HA-RAP BAÇ	BOS-TAN	BAH-ÇE	TOP-LAM
	Muhtâr-ı Evvel'i Ahmet	100	100	-	-	4	-	12	-	216
	Muhtâr-ı sani Curudal oğlu Osman	60	50	-	-	2	-	-	-	112
	Pirli oğlu Ali	30	50	-	100	3	-	-	3	186
	Berathı oğlu Ali	80	80	-	10	2	-	-	15	187
	Hasan oğlu Hamit	30	30	-	11	2	-	-	15	88
	Kadir oğlu Musa	-	20	-	-	-	-	-	-	20
	İsmail oğlu Hasan	20	30	-	-	1	-	-	-	51
	Mustafa oğlu Hüseyin	30	100	-	-	2	-	-	-	132
	Yusuf oğlu Abidin	-	-	-	5	3	-	-	-	8
	Yusuf oğlu Halil	-	30	-	-	-	3	-	-	33
	Berber oğlu Hüseyin	90	110	-	6	6	-	-	-	212
	Emir Halil oğlu İbrahim	30	60	-	-	2	-	-	-	92
	Kul oğlu Seyit	-	15	-	-	2	-	-	-	17
	Sarı oğlu Ali	-	-	-	-	-	2	-	-	2
	Fatıma	-	30	-	-	-	-	-	-	30
	Küçük oğlu İsmail	-	-	30	-	-	2	-	-	32
	Hüseyin oğlu Mehmet	30	30	-	-	2	-	-	-	62
	Hüseyin oğlu Mustafa	100	100	-	7	4	-	-	-	211
	Ali Ahmet	-	-	50	10	2	-	-	-	62
	Ali oğlu Ali	30	30	-	5	2	-	-	-	67
	Ali oğlu Ahmet	-	80	-	-	-	8	-	-	88
	Ahmet oğlu Hüseyin	55	50	-	-	-	-	-	-	105
	Emmi Halil oğlu Ömer	50	7	-	10	3	-	-	-	70
	Ali oğlu Mehmet	50	80	-	6	7	-	-	2	145
	Hasan oğlu Ali	-	-	30	-	3	-	-	-	33
	Deli Ahmet oğlu Osman	-	-	50	-	-	-	-	-	50
	Kabasakal oğlu Hüseyin	100	100	-	-	3	-	-	-	203
	Mustafa oğlu Mehmet	15	15	-	1	2	-	-	-	33
	İbrahim oğlu Ali	30	30	-	-	2	-	-	-	62
	Gökmen oğlu Ömer	20	30	-	1	2	-	-	-	53
	Karahalil oğlu Ali	30	20	-	1	1	-	-	-	52
	Kul oğlu Mustafa	30	40	-	1	3	-	-	-	74
	Gök Hasan oğlu	40	30	-	-	2	-	-	-	72

²⁸ Dönüm: Osmanlı döneminde kullanılan ve geniş adımlarla yürüyen bir kişinin adımı ile 40X40=1600 adım karelik yüzölçümü birimi. (Feridun EMECEN, "Dönüm", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul 1994, s. 521.

	Hasan									
36	Kara oğlu Hasan	30	30	-	-	1	-	-	-	61
37	Seyit oğlu Ali	-	30	-	-	-	-	-	-	30
38	Deli Ahmet oğlu İbrahim	-	-	30	2	1	-	-	-	33
39	İmamoğlu Hüseyin	-	-	50	-	2	-	-	-	52
TOPLAM		1080	1407	240	176	71	15	12	35	3036

C. Tarımsal Üretim

Pursaklar'da 1844–1845 yılları itibariyle halkın üzerine kayıtlı tarlaların toplamı 3036 dönümdür. Bu tarlalardan 1080 dönümü mezru, 1407 dönümü gayrimezru, 240 dönümü hali tarla, 176 dönümü cehrilik (boya bitkisi tarlası), 71 dönümü bağ, 15 dönümü harap bağ, 12 dönümü bostan ve 35 dönümü bahçedir. Defterde Pirli oğlu Ali adına 100 dönüm cehrilik kayıtlıdır. Yanlışlıkla bir sıfırın fazladan yazılmış olma ihtimali yüksektir. Çünkü diğer boyalık tarlalarından en büyüğü 11 dönümdür. Cehrilikler ortalama 10 dönüm civarındadır. Eğer Pirli oğlu Ali'nin cehriligi 100 olmayıp 10 dönüm ise toplam cehrilik ekilen arazi 176 dönümden 86 dönüme, kayıtlı arazi miktarı da 2946 dönüme düşer. Bu, yüksek bir rakam değildir.

Defterdeki kayıtlara göre tarlalar mezru ve gayr-i mezru diye ikiye ayrılmıştır. Bazı topraklar ise boz ve hali, yani boştur. Gayr-i mezru tarla ile boz ve hali tarlanın ayırımı net değilse de muhtemelen gayr-i mezru tarlalar nadasa bırakılan yerler, boz ve hali tarlalar ise tamamen boş olan, üretime elverişsiz yerlerdir²⁹. 1080 dönüm ekili araziye karşılık 1407 dönüm arazinin nadasta olması, nadasın yaygınlığını gösterir. Toprağın kaç sene nadasa bırakıldığı konusunda bir bilgi yoksa da ekilen arazi ile nadasa bırakılan toprakların miktarına bakılarak nadasın bir yıllığına yapıldığı tahmin edilebilir.

Yetiştirilen tarımsal ürünler hububat, yem bitkisi (burçak), cehri üretimi, bağcılık ve bostancılık başlıkları altında ele alınacaktır. Pursaklar bu gün olduğu gibi o gün de çok yakınında diyebileceğimiz Bağlum, Saray, Karacaören ve Solfasol köyleri ile çevrili olduğu için büyük bir yüzölçümüne sahip olmaması gerekir. Dolayısıyla tarımsal üretimin küçük boyutlarda olması normaldir.

1. Tahıl Üretimi

Ele alınan dönemde Pursaklar'da tahıl olarak buğday, arpa ve yulaf üretilmektedir. Üç çeşit tahılın bir bölge için çok az olduğu açıktır. Bu, tarımın susuz oluşu, iklim şartlarının elverişsizliği ve tarımın geleneksel metotlarla yapılması ile izah edilebilir³⁰.

Temettuat Defterleri'nde tarlaların mevkii ve hangi tarladan ne kadar mahsul elde edildiği yazılmamıştır. Ancak köylüden alınan öşür miktarlarından hareketle köyde hangi hububatın ne kadar üretildiği tahmin edilebilir. Çünkü öşür, bölgele-

²⁹ Temettuat tahrirleri için vilayetlere gönderilen örnek kayıtlarda gayri mezru tarlalar için "devrile ziraat olunur" ifadesi kullanılmıştır ki bu, ekilmeyip nadasa bırakılma anlamına gelir. GÜRAN, *Temettuat*, s. 92–93.

³⁰ Aynı dönemde Peçenek Köyü'nde bu ürünlere ek olarak nohut da üretilmekteydi. Bk. GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR, *aynı eser*, s. 98.

re göre değişiklik göstermekle beraber ortalama olarak ürün üzerinden %10 oranında alınır. Dolayısıyla alınan öşürler 10 ile çarpılarak üretim miktarları tahminen tespit edilebilir.

Tahıl ve yem bitkisi olan burçak için XIX. yüzyılda ölçü birimi olarak kayıtlara “keyl” olarak yazılan “kile” ile “yarım” kullanılmaktadır. Kile, Osmanlı döneminde değişik yörelerde değişik değerler ifade ederdi. ÇINAR-GÜMÜŞÇÜ, Çubuk ilçesi için yaptığı bir çalışmada arpanın bir kilesinin 22,25 kg, buğdayın bir kilesinin ise 25,656 kg olduğunu, burçağın ise buğday kilesi ile değerlendirildiğini tespit etmiştir³¹. Yarım da bir hububat ölçüğüdür. GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR’a göre Ankara bölgesinde sekiz yarım, bir kileye eşit olacak şekilde kullanılmıştır³². Pursaklar Temettuat Defteri de bunu doğrulamaktadır.

Tablo III: Köylünün Ürettiği Tahıl ve Yem Bitkisi Çeşitleri ve Miktarları

HANE NO	ÇİFTÇİNİN ADI	BUĞDAY		ARPA		BURÇAK	YULAF	TOPLAM	
		Keyl	Yarım	Keyl	Yarım	Yarım	Yarım	Keyl	Yarım
1	Muhtar-ı Evvel’i Ahmet	60	-	20	-	60	20	80	80
2	Muhtar-ı Sani Curudal oğlu Osman	30	-	10	-	30	20	40	50
3	Pirli oğlu Ali	-	60	-	40	-	-	-	100
4	Berathı oğlu Ali	20	-	-	50	10	30	20	90
5	Hasan oğlu Hamit	10	-	-	40	10	-	10	50
7	İsmail oğlu Hasan	-	60	-	20	10	-	-	90
8	Mustafa oğlu Hüseyin	-	50	-	30	10	20	-	110
11	Berber oğlu Hüseyin	30	25	10	-	30	40	40	95
12	Emir Halil oğlu İbrahim	10	-	-	50	10	-	10	60
17	Hüseyin oğlu Mehmet	10	-	-	40	15	-	10	55
18	Hüseyin oğlu Mustafa	40	-	15	-	10	-	55	10
20	Ali oğlu Ali	-	105	-	40	10	-	-	155
22	Ahmet oğlu Hüseyin	10	-	-	25	-	-	10	25
23	Emmi Halil oğlu Ömer	40	-	10	-	10	20	50	30
24	Ali oğlu Mehmet	30	-	20	-	10	-	50	10
27	Kabasakal oğlu Hüseyin	30	-	10	-	30	10	40	40
28	Mustafa oğlu Mehmet	10	-	-	20	10	-	10	30
29	İbrahim oğlu Ali	10	-	-	30	-	-	10	30
30	Gökmen oğlu Ömer	-	50	-	40	-	-	-	90
31	Karahalil oğlu Ali	10	-	-	40	-	-	10	40
32	Kul oğlu Mustafa	10	-	-	10	15	-	10	25
33	Gök Hasan oğlu Hasan	10	-	-	50	10	20	10	80
36	Kara oğlu Hasan	10	-	-	10	-	-	10	10
TOPLAM		380	350	95	535	290	180	475	1355

İncelenen dönemde Pursaklar’da üretilen tahıl türleri ve miktarları şu şekildedir:

a. Buğday

Belgelerde “hınta” olarak geçen buğday, Pursaklar’da halkın un, dolayısıyla ekmek ihtiyacı için üretilen bir tahıl çeşidi idi. Alınan öşürlere bakıldığında yılda tahmini buğday üretimi toplam 380 kile ve 350 yarım ölçüğüdür. Yarımları sekize bölerek tüm üretimi kileye çevirirsek 423,75 kile buğday eder ki; 1 kile buğdayın 25,6 kg olduğu varsayımıyla bir yıldaki buğday üretimi 10.871 kg’dır. Osmanlı’da kişi başına yıllık buğday tüketimi 190–235 kg’dır. Pursaklar’ın ele alınan dö-

³¹ ÇINAR-GÜMÜŞÇÜ, aynı eser, s.168, Dipnot: 543–550.

³² GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR, aynı eser, s. 97.

nemdeki nüfusu yaklaşık 200 kabul edilecek olursa ve herkesin buğday unu tükettiğini varsayılırsa, köyün yıllık buğday tüketimi en az 38.000 kg' dır. Üretilen 10.871 kg buğdayın yaklaşık beşte birinin tohum olarak ayrıldığı düşünülürse³³ net 8700 kg civarında buğday kalır ki; bu da toplam ihtiyacın dörtte birinden daha az bir rakam demektir. Buna göre incelenen dönemde Pursaklar'da halkın ihtiyacı olan buğdayın büyük çoğunluğu dışarıdan satın alınmaktadır. Buğdayın yanında arpanın da tüketiliyor olma ihtimali yüksektir.

Pursaklar Temettuat Defteri'nde buğdayın kile fiyatı 20 kuruştur. Buna göre bir yılda üretilen buğdayın parasal değeri 8.475 kuruş civarındadır. Şevket PAMUK, bir çalışmasında 1844 yılı 1 kuruşunun 1998 yılı sonundaki değerine göre 0,85 ABD Dolarına karşılık geldiğini tespit etmiştir³⁴. Buna göre 1844 yılında yaklaşık 10.000 ABD Doları değerinde yani yaklaşık 15.000 TL'lik buğday üretilmiştir³⁵.

b. Arpa

Belgelerde "şair" olarak yazılan arpa, XIX. yüzyılda insanlar tarafından az miktarda tüketilirken daha çok hayvanlar için yetiştirilirdi. İncelenen dönemde Pursaklar köyünde yıllık arpa üretimi tahminen 161,875 kiledir. Her kilenin 22,25 kg olduğu varsayılırsa yıllık arpa üretiminin 3601,7 kg olduğu görülür. Pursaklar Temettuat Defteri'nde bir kile arpanın parasal karşılığı 12 kuruştur. Buna göre toplam yıllık arpa üretimi 1942,5 kuruş=2285 ABD Doları=3.427 TL'dir. Bu üretimde, hayvan varlığı incelendiğinde görüleceği üzere ihtiyacı karşılamaktan uzaktır³⁶.

c. Yulaf

Köyde üretilen son tahıl çeşidi yine hayvanlar için yetiştirilen yulaftır. Toplam yulaf üretimi 22,5 kiledir. Bunun kg karşılığı 500,6'dır. Temettuat Defteri'nde bir yarım yulafın değeri bir kuruş olarak yazılmıştır. Kile fiyatının bulunması için sekiz ile çarpıldığında 8 kuruş elde edilir. En ucuz tahıl 8 kuruş ile yulaftır. Toplam üretim olan 22,5 kile sekiz ile çarpılırsa 180 kuruş=212 ABD Doları=318 TL bulunur. Bu rakam da bir köy için çok az bir yulaf üretimi demektir.

2. Yem Bitkisi: Burçak

Burçak da hayvan yemi olarak kullanılırdı. İncelenen dönemde az miktarda burçak ekimi yapıldığı görülmektedir. Yine alınan öşürlerden hareketle köyde toplam 290 yarım burçak üretildiği tespit edilmiştir. Bunun kile olarak karşılığı 36,25 ve kg olarak karşılığı da 930'dur. Temettuat defterinde bir yarım burçağın değeri 1,5 kuruş olarak verilmiştir. Bir kile burçağın fiyatını bulmak için sekiz ile 1,5 çarpıldığında 12 kuruş bulunur ki; arpa ile burçağın fiyatının aynı olduğu anla-

³³ GÜRAN, *Tarım*, s. 99.

³⁴ Şevket PAMUK, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*, Ankara 2000, s. 30.

³⁵ Aynı tarihte 21 haneli Peçenek Köyü'nün buğday üretimi 170 kiledir. Bk. GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR, *aynı eser*, s. 99.

³⁶ Aynı tarihte 21 haneli Peçenek Köyü'nün arpa üretimi 100 kiledir. Bk: GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR, *aynı eser*, s. 99.

şılmaktadır. Yıllık burçak üretimin parasal değeri de 435 kuruş=510 ABD Doları=765 TL'dir. Bu da küçük bir rakamdır³⁷.

3. Endüstriyel Bitki: Cehri

Temettuat Defteri'ne göre ele alınan dönemde Pursaklar'da cehri bitkisi üretimi de yaygındır. Cehri, Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde "Kök boyasığıllardan, güzel kırmızı renk veren bir kök" olarak tanımlanmıştır³⁸. Boya yapımında bu bitkinin üzüme benzeyen ve boyama olgunluğuna erişmiş yani yeşilimtirak sarı renk almış meyveleri kurutulduktan sonra ya doğrudan doğruya veya ezildikten sonra su ile kaynatılarak boya elde edilirdi. Bu doğal boyanın rengi; sarı, yeşil olur, ipekli ve pamuklu kumaşların boyanmasında kullanılırdı. Cehri, XIX. yüzyılda Anadolu'da yaygın olarak yetiştirilmekteydi³⁹ ve değişik yörelerde, cehri, sarı boya, sarı tane, altın ağacı, boyacı diken, cehni, cehil, çehri, çihri olarak adlandırılıyordu. Cehri, yabancı olarak yetiştirildiği gibi, aşılansarak ya da çelik dikmek suretiyle de yetiştirilirdi. Birkaç hektar cehri, yetiştiricileri için önemli bir zenginlik kaynağı demektir⁴⁰.

Tarih boyunca olduğu gibi ele alınan dönemde de Ankara'da tiftik keçisinin tiftiğinden elde edilen ve sof denen kumaş yaygın olarak dokunmakta ve şehirde bulunan boyahanelerde boyanmaktaydı⁴¹. Cehri bitkisinin bu boyahanelerde kullanılmış olması gerekir.

Pursaklar'da bulunan toplam 42 haneden 15'inin cehri üretimi yaptığı tespit edilmiştir. Cehri üretimi yapan aileler, ödedikleri cehri öşürleri, cehri ettikleri tarlaların miktarları ve elde ettikleri gelirler aşağıda tablo halinde verilmiştir (TABLO IV):

Tablo IV: Cehri Üretimi

ÜRETİCİ HANE REİSİNİN ADI	CEHRİLİĞİ (DÖNÜM)	ELDE ETTİĞİ GELİR (K₺)		
		H.1260 Senesi	H.1261 Senesi	Toplam
Pirli oğlu Ali	10	9	40	49
Berathlı oğlu Ali	10	27	70	97
Hasan oğlu Hamit	11	45	160	205
Yusuf oğlu Abidin	5	13,5	30	43,5
Berber oğlu Hasan	6	9	13	22
Hüseyin oğlu Mustafa	7	31,5	167	198,5
Ali Ahmet	10	9	104	113
Ali oğlu Ali	5	-	56	56
Emmi Halil oğlu Ömer	10	63	100	163
Ali oğlu Mehmet	6	90	270	360
Mustafa oğlu Mehmet	1	18	72	90
Gökmen oğlu Ömer	1	9	77,5	86,5
Karahalil oğlu Ali	1	27	65	92
Kul oğlu Mustafa	1	9	70	79
Deli Ahmet oğlu İbrahim	2	45	42	87
TOPLAM	86	405	1336,5	1741,5

³⁷ Aynı tarihte 21 haneli Peçenek Köyü'nün buğday üretimi 7,5 kiledir. Bk: **GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR**, aynı eser, s. 99.

³⁸ KOMİSYON, **Türkçe Sözlük**, TDK, C. I, İstanbul 1992, s. 251.

³⁹ Konya'ya bağlı Sille kasabası XIX. yüzyılda önemli bir cehri üretim merkezi idi. Bk. Barış SARIKÖSE, **Sille Bin Yıllık Birliktelik**, Konya 2010, s. 227.

⁴⁰ Mehmet SOMUNCU, "Cehri Üretimi Ve Ticaretinin 19.Yüzyılda Kayseri Ekonomisindeki Önemi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22, (Ocak-Haziran 2004), s. 100-103.

⁴¹ ÖZDEMİR, **Ankara**, s. 236; aynı yazar, "Ankara (İktisadi ve Ticari Hayat)", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul 1991, s. 207.

Defterde Pirli oğlu Ali adına kayıtlı 100 dönüm cehrilik kayıtlıdır. Ancak köydeki diğer cehrilikler ve ödenen öşürler incelendiğinde bunun 10 dönüm olduğu anlaşılır. Buna göre köyde toplam 86 dönüm alanda cehri yetiştirilmektedir. Cehri üretiminden H.1260 (1844–1845) yılında 405 kuruş, H.1261 (1845) yılında ise 1336,5 kuruş gelir elde etmiştir. Hasan oğlu Hamit 11 dönümle en fazla cehriliğe sahip kişi, cehriden H.1260 (1844–1845) ve H.1261 (1845) yıllarında toplam en fazla gelir elde eden kişi ise Ali oğlu Mehmet'tir.

4. Bağcılık

Pursaklar'da incelenen dönemde yaygın olan üretim türlerinden biri de bağcılıktır. Defterdeki 41 ailenin 31'inin bağı vardır. Toplam 78 dönüm bağdan halkın H.1260 yılında 881 kuruş H.1261 yılında ise 1290 kuruş kazancı olmuştur. Köylünün cehriden H.1260 yılında 405 kuruş, H.1261 yılında 1336,5 kuruş; burçaktan H.1260 yılında 435 kuruş, yulaftan 180 kuruş, arpadan 1942,5 kuruş, buğdaydan da 8,475 kuruş elde ettiği düşünülürse üzümün bir yılda kazandığı 1290 kuruş azımsanamayacak bir miktardır. Ankara ve civarında o tarihlerde üzüm yetiştiriciliği yaygın olup cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürmüştür. Bağ miktarı ile bağcılık yapılan yerleri gösteren şema aşağıdadır⁴² (TABLO V).

Tablo V: Bağ Miktarları ve Bağcılık Yapanlar

ÜRETİCİ HANE REİSİNİN ADI	BAĞ (DÖNÜM)	ELDE ETTİĞİ GELİR (Kır)		
		H.1260 Senesi	H.1261 Senesi	Toplam
Muhtar-ı Evvel Ahmet	4	27	40	67
Muhtar-ı Sani Curudal oğlu Osman	2	63	120	183
Pirli oğlu Ali	3	45	30	75
Berath oğlu Ali	2	45	30	75
Hasan oğlu Hamit	2	9	25	34
Mustafa oğlu Hüseyin	2	9	60	69
Yusuf oğlu Abidin	3	18	25	43
Yusuf oğlu Halil	3 (harap)	-	-	-
Berber oğlu Hasan	6	90	140	230
Emir Halil oğlu İbrahim	2	72	100	172
Kul oğlu Seyit	2	9	25	34
Sarı oğlu Ali	2 (harap)	-	-	-
Küçük oğlu İsmail	2 (harap)	-	-	-
Hüseyin oğlu Mehmet	2	36	50	86
Hüseyin oğlu Mustafa	4	36	80	116
Ali Ahmet	2	18	30	48
Ali oğlu Ali	2	18	15	33
Ali oğlu Ahmet	8 (harap)	-	-	-
Emmi Halil oğlu Ömer	3	102	50	152
Ali oğlu Mehmet	7	54	65	119
Hasan oğlu Ali	3	24	80	104
Kabasakal oğlu Hüseyin	3	18	15	33
Mustafa oğlu Mehmet	2	45	25	70
İbrahim oğlu Ali	2	36	80	116
Gökmen oğlu Ömer	2	18	15	33
Karahalil oğlu Ali	1	18	20	38
Kul oğlu Mustafa	3	9	30	39
Gök Hasan oğlu Hasan	2	17	20	37
Kara oğlu Hasan	1	18	15	33
Deli Ahmet oğlu İbrahim	1	18	15	33
İmam oğlu Hüseyin	2	9	90	99
TOPLAM	85	881	1290	2171

⁴² Nail ORAMAN, *Ankara Vilayeti Bağcılığı ve Ankara'da Yetişen Başlıca Üzüm Çeşitlerinin Ampelografisi*, Ankara 1937, s.201.

5. Bostancılık

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü bostanı sebze bahçesi veya kavun-karpuz tarlası olarak tanımlamıştır⁴³. Pursaklar Temettüât Defteri'nde de kavun-karpuz tarlası kastedilmiş olması gerekir. Çünkü bahçeler ayrıca yazılmıştır. Bostanı olan bir kişi vardır. O da Muhtâr-ı Evvel Ahmet'tir. Bostan tarlasının büyüklüğü 12 dönümdür. H.1260 yılında 27 kuruş elde edilmişken H.1261 yılında bir gelir elde edememiştir. Muhtemelen ekim-dikim yapılmamıştır. Pursaklar'da o dönemde çok az karpuz-kavun yetiştirildiği anlaşılmaktadır.

6. Bahçeler

Bahçe, Temettuat Defteri'nde sebze yetiştirilen yer anlamında kullanılmıştır. İncelenen dönemde dört kişinin bahçesi vardır. Bahçesi olanlar, bahçelerinin büyüklükleri ve gelirleri aşağıda verilmiştir (TABLO VI).

Tablo VI: Bahçeler ve Miktarları

ÜRETİCİ HANE REİSİNİN ADI	BAHÇE (DÖNÜM)	ELDE ETTİĞİ GELİR (Kr)		
		H.1260 Senesi	H.1261 Senesi	Toplam
Pirli oğlu Ali	3	9	5	14
Berath oğlu Ali	15	27	12	39
Hasan oğlu Hamit	15	27	12	39
Ali oğlu Mehmet	2	90	45	135
TOPLAM	35	153	74	227

Görüldüğü gibi toplam 35 dönüm yerde sebzeçilik yapılmaktadır. Köyde sadece dört kişinin sebze ürettiğini düşünmek yanlış olur. Çünkü Osmanlı döneminde köylerde sebze ve meyve yetiştiriciliği yaygındı⁴⁴. Muhtemelen deftere sebzeçilikten ticari kazanç elde edenler kaydedilmiştir. Özellikle on beşer dönüm bahçesi olan Beratlı oğlu Ali ve Hasan oğlu Hamit'in bu işi kazanç amacıyla yaptığı tahmin edilebilir. Elde edilen ürünlerin Ankara pazarlarında satılmış olması gerekir. Dikkati çeken bir diğer konu da bahçelerden elde edilen gelirler arasındaki ciddi farktır. On beşer dönüm bahçesi olan Beratlı oğlu Ali ve Hasan oğlu Hamit iki yılda bu bahçelerden toplam 39'ar kuruş elde etmişken, Ali oğlu Mehmet iki dönüm bahçeden iki yılda toplam 135 kuruş kazanmıştır. Bu fark, elde edilen ürünün cinsinden olabileceği gibi bahçenin veriminden de olabilir.

Defterde bahçelerin mevkileri yazılmamıştır. Ürünlerin sulanabilmesi için bahçelerin su kaynaklarına yakın yerlerde olmaları gerekir. Pursaklar ve civarında çok sayıda su kaynağının varlığı düşünülürse ciddi su sıkıntısı çekilmediği tahmin edilebilir.

D. Hayvancılık

Osmanlı döneminde köylünün olmazsa olmazlarından biri hayvancılıktır. Hayvanların eti, sütü, gücü, kılı-yünü-tiftiği, gübresi köylünün yaşamı için zorunlu olan maddelerdir. Pursaklar'da o dönemde beş hane hariç herkesin az ya da çok

⁴³ KOMİSYON, *Türkçe Sözlük*, s. 211.

⁴⁴ KAZICI, *aynı eser*, s. 146.

hayvanı vardı. Vergiye tabi olmadığından kümes hayvanları deftere yazılmamıştır. Köyde yaşayanların hayvan varlıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir (TABLO VII). Tablo incelendiğinde 25 hanede büyükbaş hayvan, 22 hanede küçükbaş hayvan, 30 hanede binek hayvanı mevcuttur. 6 nolu hane sadece bir büyükbaş (bir inek), 10 nolu hane sadece beş küçükbaş hayvana, 12 nolu hane üç büyükbaş ve bir binek hayvana, 13 nolu hane bir büyükbaş ve bir binek hayvana, 15 ve 19 nolu haneler sadece bir büyükbaş (bir inek) hayvana, 16, 25, 32 ve 34 nolu haneler sadece bir binek hayvana, 13, 21, 28, 30 ve 39 nolu haneler ise sadece bir büyükbaş ve bir binek hayvanına sahiptir. Toplam hayvan varlığının % 20,5'i büyükbaş, % 71'i küçükbaş ve % 8,5'i binek hayvanıdır. Tüm hayvan varlığı 436 olup 41 haneli bir köy için düşük bir sayıdır. Aynı tarihte örneğin Konya'ya bağlı 160 haneli Çumra Köyü'nde toplam 9140 hayvan vardır⁴⁵.

MALIKIN HANE NOSU	TABLO VII HAYVANLAR																				
	I N E K (S)	I N E K (K)	M A N D A (S)	M A N D A (E)	Ö K Ü Z	T O S U N	D Ü V E	K E Ç İ (S)	K E Ç İ (E)	O Ç L A K	K O Y U N (S)	K O Y U N (E)	K O Y U N (K)	K U Z U	K I S R A K (D ²)	K I S R A K (D ²)	E S B	M E R K E P (Dz)	M E R K E P (E)	M E R K E P (D)	T O P L A M
1	2	-	-	2	2	1	1	8	1	8	12	2	3	12	-	1	-	-	-	1	56
2	1	-	1	-	2	1	-	2	1	3	7	-	2	7	1	-	-	-	-	1	29
3	2	-	-	-	1	1	-	2	2	2	4	3	-	4	-	1	-	-	-	1	23
4	2	-	-	2	-	-	1	2	-	2	3	-	-	2	-	-	-	-	-	1	15
5	1	-	-	-	2	-	-	1	-	1	6	-	5	6	-	-	-	-	-	1	23
6	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
7	-	-	-	-	2	-	-	3	-	3	5	-	4	5	-	-	1	-	-	-	23
8	-	1	-	-	1	1	-	1	-	1	3	-	-	3	-	-	-	-	-	-	11
9	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	-	-	1	-	-	1	-	-	-	5
10	-	-	-	-	-	-	2	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	5
11	1	1	-	-	2	1	-	3	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	13
12	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4
13	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2
15	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
17	-	2	-	-	-	-	-	2	1	2	4	-	-	3	-	-	1	-	-	-	15
18	1	-	1	-	4	2	-	4	-	4	4	-	2	4	-	-	1	-	-	2	29
19	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
20	1	-	-	-	2	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	8	-
21	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
22	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	4	-
23	2	-	-	1	2	-	-	4	-	2	4	-	-	7	-	-	-	-	1	-	23
24	1	-	-	-	2	1	-	4	3	4	3	-	-	3	-	1	-	1	-	-	23
25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
26	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	4	-	-	-	-	-	-	8
27	-	-	-	1	2	-	-	8	3	8	10	-	5	9	-	-	-	-	-	1	47
28	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2
29	-	1	-	-	2	1	-	3	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	12
30	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2
31	1	-	-	-	2	-	-	2	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	9
32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
33	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	3	-	-	3	-	-	-	1	-	-	10
34	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
36	1	-	-	-	2	1	-	2	-	2	4	-	-	3	-	-	-	1	-	-	16
38	-	-	-	-	-	1	-	3	-	3	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	8
39	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
TOPLAM	26	6	2	6	5	12	3	58	11	55	81	5	22	77	1	3	1	13	4	15	436

⁴⁵ Hüseyin MUŞMAL, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Çumra'nın Sosyo-Ekonomik Görüntüsü (10353 Numaralı Temettuât Defterine Göre)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Selçuk Üniversitesi)*, Sayı: 24, (Konya 2008), s. 260.

* S: Sağman
* K: Kısır
* E: Erkek
* D: Döllü
* Dz: Dölsüz

1. Büyükbaş Hayvancılık

Defterde büyük baş hayvanlar öküz, tosun, inek, manda, düve yani dişi buzağı olarak beş kategoride yazılmıştır. Köydeki toplam büyükbaş sayısı 90'dır.

a. Öküz ve Tosunlar

Köylerde tarımın temel araçlarından biri o dönemde öküzdü. Atlar da çift sürmede kullanılmışsa da öküzün hem daha güçlü olması hem de beslenme maliyetinin düşüklüğü tercih sebebi olmuştur. Tosunlar ise genel olarak çiftte kullanılmaz, çiftte alıştırılırdı. Tarlaların büyüklüğü çoğu zaman bir çift öküzün bir günde sürebildiği yerin katları olarak hesap edilirdi.

Köylerde en değerli büyükbaş hayvan öküzdü. Bir çift öküzle; bağlarda ve bahçelerde daha az olmak kaydıyla; bir günde 3-4 dönüm tarla işlenebilirdi⁴⁶. İncelenen dönemde Pursaklar'da 41 hanenin 35'inde toplam 35 adet öküz ve 12 tosun vardır. Ağırlıklı olarak aileler ikişer öküze sahip iken 18 nolu hanede yaşayan Hüseyin oğlu Mustafa dört öküze sahiptir. Bu kişi, 211 dönümle köyde en fazla araziye sahip olanlardan biridir. Üç hanede sadece birer öküz vardır. Muhtemelen bu kişiler ihtiyaç olduğunda komşularından bir öküz ödünç alarak çiftlerini sürüyorlardı⁴⁷.

Pursaklar'da o dönemde sürülebilen; 1080 dönüm ekili ve 1407 dönüm nadasa bırakılmış tarla, 176 dönüm cehrilik, 71 dönüm bağ, 12 dönüm bostan ve 35 dönüm bahçe vardı. Nadasa bırakılmış 1407'yi esas alırsa öküzle sürülen toplam 1700 dönüm arazi vardı. Bir çift öküzle; arazinin çok engebeli olmaması göz önünde bulundurularak; bahçeler dâhil üç dönüm arazinin işlenebileceği ve çift sezonunun 45-60 gün devam ettiği düşünülürse Pursaklar için 35 öküz yeterli bir sayıydı.

b. İnek, Manda, Düve

Defterde inekler sağılan ve kısır; mandalar ise sağılan ve erkek diye ayrılmıştır. Evlerde ya bir ya da iki inek vardır. Buna bakılırsa inekler ev ihtiyaçları için beslenmiştir. Köyde sağılan toplam 26 inek, iki manda; altı kısır inek altı erkek manda vardır. Bir ineğin ve mandanın günde iki kez sağılmak kaydıyla yılda 10 ay sağıldığı ve bu sağımdan toplam ortalama 192-770 kg süt verdiği varsayılırsa⁴⁸ Pursaklar'da o dönemde yıllık 5376-21560 kg arası inek sütü üretildiği anlaşılmaktadır. Bu üretimin süt ve süt ürünleri olarak tüketilmiş olması gerekir.

2. Binek Hayvanları

Köyde o dönemde yavrular dâhil 53 binek hayvanı vardır. Yavrulu binek hayvanları için "döllü" tabiri kullanılmıştır. Toplam binek hayvanın 47'si merkep, altısı attır. 11 hanede hiç binek hayvanı yoktur. Genellikle aileler bir merkep ya da bir ata sahiptir. 1, 2, 3 ve 24 nolu haneler bir merkeple beraber bir ata; 11 nolu hane

⁴⁶ GÜRAN, *Tarım*, s. 86.

⁴⁷ Aynı tarihte 21 haneli Peçenek Köyü'nün toplam 35 öküz ve tosun vardır. Bk. GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR, *aynı eser*, s. 101.

⁴⁸ GÜRAN, *Tarım*, s. 104.

iki merkebe; 18 nolu hane bir at, iki merkebe sahiptir. Hiçbir hanede iki atın bulunmayışından, atların çift sürmede kullanılmadığı sonucu çıkarılabilir⁴⁹.

3. Küçükbaş Hayvancılık

Pursaklar'da XIX. yüzyılın ortalarında 21 hanede toplam 309 küçükbaş hayvan vardır. Keçi, oğlak, koyun, kuzu, erkek, dişi karışık olmak kaydıyla 46 sayısı-yla en çok küçükbaş hayvana birinci muhtar sahiptir. Diğer hanelerde 10-15 gibi küçük miktarlarda küçükbaş hayvan vardır. Bu rakama bakarak küçükbaş hayvancılığın yaygın olmadığı söylenebilir. Bölgede tiftik keçisinin fazla olması beklenirken koyun daha fazladır. Erkekleri ve yavruları sayıya dâhil edildiğinde toplam 124 keçiye karşılık 185 koyun vardır. Bunun sebebi muhtemelen keçinin daha iyi beslenmesi için gereken ormanlık alanın olmayışdır. Her birinin yıllık 50 kg süt verdiği düşünülürse⁵⁰ köydeki toplam 139 keçi-koyundan yıllık süt üretimi yedi ton civarındadır. Bu süt, köyde tüketilebilecek bir miktardır. Artan ürünler, yün ve tiftikler muhtemelen yakın olan Ankara pazarlarında satılıyordu⁵¹.

IV. HALKIN ÖDEDİĞİ VERGİLER

Tanzimat'ın ilanından sonra geleneksel vergi sisteminde de köklü değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin başında vergi sisteminin basitleştirilmesi ve sadeleştirilmesi gelir. "Tekâlif-i Şer'iyye" adı altında tımar, zeamet ve has sahipleri ile havâss-ı hümayûn ve diğerlerinin almakta olduğu birçok vergi benzeri mükellefiyet kaldırılmış, yerine zirai ürünlerden onda bir oranında öşür, küçükbaş hayvanlardan ağnam resmi alınması ve gayrimüslimlerden alınan cizyenin sürdürülmesine karar verilmiştir. Ayrıca birçok isim altında alınan örfi vergilerin yerine tek isim altında alınan "Vergi-yi Mahsusa" getirilmiştir⁵².

Pursaklar halkının XIX. yüzyıl ortalarında ödediği vergilerin çeşitleri ve toplam miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir (TABLO VIII):

Tablo VIII: Toplanan Vergiler

VERGİNİN ADI	TOPLAM MİKTARI (Kuruş)
Vergi-yi Mahsusa	8559
Adet-i Ağnam	9,25
Öşür	1247,5
TOPLAM	9.815,75

Tablodan en çok alınan verginin Vergi-yi Mahsusa ile öşür olduğu anlaşılacaktır.

A. Vergi-yi Mahsusa

Pursaklar Temettuat Defteri'nde Vergi-yi Mahsusa olarak geçen ve yılda bir kez ödenen vergiye "an cemaatin vergi", "vergi" ve "komşuca alınan vergü" gibi

⁴⁹ Aynı tarihte 21 haneli Peçenek Köyü'nün toplam 19 binek hayvanı vardır. Bk. GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR, aynı eser, s. 101.

⁵⁰ GÜRAN, *Tarım*, s. 104.

⁵¹ Aynı tarihte 21 haneli Peçenek Köyü'nün toplam 174 adet küçükbaş hayvan vardır. Bk. GÜMÜŞÇÜ-ÇINAR, aynı eser, s. 101.

⁵² Abdullah MUTLU, *Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Ankara 2009, s. 60; Abdülkadir GÜL, "Temettuat Defterlerine Göre Pasinler'in (Hasankale) Sosyal Ve Ekonomik Yapısı", *Karadeniz Araştırmaları*, C. VI, Sayı: 23, (Güz 2009), s. 92.

değişik isimler de verilmiştir. Bu vergi hiçbir zaman iltizama verilmemiş, halkın temsilcileri vasıtasıyla toplanmıştır⁵³.

Bu vergi, 1840'dan itibaren yürürlüğe girmiş, halkın eskiden ödediği örfi vergiler göz önünde tutularak, herkesin mali gücüne göre alınmıştır⁵⁴. Pursaklar'da en yüksek Vergi-yi Mahsusa ödeyen kişi 550 kuruş ile 18 nolu hanede kayıtlı Hüseyin oğlu Mustafa'dır. İkinci sırada 500 kuruş ile Muhtar-ı Evvel Ahmet gelmektedir. En düşük Vergi-yi Mahsusa'yı da 20 kuruş ile 41 nolu hanede yaşayan Cehri oğlu Halil ödemiştir. Az ya da çok bu vergi maddi gücüne göre 41 hanenin hepsinden alınmıştır (TABLO IX).

Tablo IX: Hane Başına Alınan Vergi-yi Mahsusa

MÜKELLEFIN ADI	ÖDEDİĞİ VERGİ (Kr)	HANE REİSİNİN ADI	ÖDEDİĞİ VERGİ (Kr)
Birinci Muhtar Ahmet	500	Ali oğlu Ahmet	160
İkinci Muhtar Curudal oğlu Osman	384	Ahmet oğlu Hüseyin	160
Pirli oğlu Ali	225	Emmi Halil oğlu Ömer	450
Berathı oğlu Ali	450	Ali oğlu Mehmet	450
Hasan oğlu Hamit	225	Hasan oğlu Ali	100
Kadir oğlu Musa	50	Deli Ahmet oğlu Osman	60
İsmail oğlu Hasan	200	Kabasakal oğlu Hüseyin	470
Mustafa oğlu Hüseyin	225	Mustafa oğlu Mehmet	370
Yusuf oğlu Abidin	100	İbrahim oğlu Ali	150
Yusuf oğlu Halil	50	Gökmen oğlu Ömer	150
Berber oğlu Hüseyin	470	Kara Halil oğlu Ali	150
Emir Halil oğlu İbrahim	225	Kul oğlu Mustafa	360
Kul oğlu Seyit	160	Gök Hasan oğlu Hasan	270
Sarı oğlu Ali	30	Laz oğlu İbrahim	75
İmamoğlu Müteveffa Mehmet'in Kerimesi Fatıma	160	Ali oğlu Hüseyin	100
Küçük oğlu İsmail	80	Kara oğlu Hasan	200
Hüseyin oğlu Mehmet	190	Seyit oğlu Ali	50
Hüseyin oğlu Mustafa	550	Deli Ahmet oğlu İbrahim	80
Ali Ahmet	100	İmam oğlu Hüseyin	100
Ali oğlu Ali	236	Seyit oğlu Ali	24
		Cehri oğlu Halil	20
TOPLAM			8559

B. Âdet-i Ağnam

Ağnam, Arapça'da koyun anlamına gelen "ganem" kelimesinin çoğuludur. Osmanlı döneminde koyun ve keçilerden alınan vergiye "Ağnam Resmi" ya da "Âdet-i Ağnam" denmiştir. Tanzimat döneminin başlaması ile birlikte ağnam resmi hariç, hayvanlardan değişik adlar altında alınan diğer vergiler kaldırılmış, bunun yerine davar başına 5,5 kuruş ağnam resmi konmuştur⁵⁵.

Ele alınan dönemde Pursaklar'da 21 hanede küçükbaş hayvan varken bunların sadece dördü âdet-i ağnam mükellefi olarak yazılmış ve toplam 9,25 kuruş âdet-i ağnam toplanmıştır. Tüm küçükbaş hayvan sahiplerinin âdet-i ağnam mükellefi olmamasının sebebi anlaşılabilir. Mükelleflüğün hayvan sayısı ile bağlantılı olmadığı görülmektedir. Örneğin 10 küçükbaş hayvanı olan 4 nolu hanede

⁵³ ŞENER, aynı eser, s. 95-96, 101.

⁵⁴ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Editör: Ekmeleddin İHSANOĞLU), C. I, İstanbul 1994, s. 541-542.

⁵⁵ MUTLU, aynı eser, s. 62.

kayıtlı Beratlı oğlu Ali âdet-i ağnam mükellefi iken 5 nolu hanede kayıtlı Hasan oğlu Hamit 19 küçükbaşa sahiptir ve âdet-i ağnam mükellefi değildir. Âdet-i ağnam mükellefleri ve ödedikleri vergiler aşağıda verilmiştir (TABLO X).

Tablo X: Âdet-i Ağnam

MÜKELLEFIN ADI	HAYVAN SAYISI	ÖDEDİĞİ VERGİ (Kuruş)
Muhtar-ı Evveli Ahmet	45	4,5
Muhtar-ı Sâni Curudal oğlu Osman	23	2,25
Pirli oğlu Ali	17	1,5
Beratlı oğlu Ali	10	1
TOPLAM		9,25

C. Öşür Vergisi

Öşür, Arapça'da "onda bir" demektir. Çoğulu "aşar"dır. Aşar vergisi de denen öşür, hayvancılığın yaygın olduğu Osmanlı'da en önemli vergilerden biri olmuş, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar gayrisafi ürünün yarısından onda birine kadar farklı oranlarda alınmıştır⁵⁶. İncelenen dönemde Pursaklar'dan toplanan öşür miktarları ve çeşitleri aşağıda verilmiştir (TABLO XI).

Tablo XI: Toplanan Öşürler

ÖŞÜRÜN CİNSİ	MİKTARI (Kr)
Arpa	194,25
Bağ	89
Bahçe	15
Bostan	3
Buğday	847,5
Burçak	44,25
Cehri	38
Yulaf	16,5
TOPLAM	1247,5

SONUÇ

Bu makalede Temettuat Defteri esas alınarak Pursaklar'ın XIX. yüzyıl ortalarındaki sosyo-ekonomik yapısı ele alınmıştır. Buna göre Zîr Kasabası'na bağlı olan Pursaklar'da bu tarihte 41 hane mevcuttur. Klasik bir Anadolu köyü olan Pursaklar, döneminin orta büyüklükte bir yerleşim yeridir. Ankara merkeze yaklaşık üç saat mesafede olan köyde oturanların birçoğunun, baba isimlerine bakarak akraba olduğu tahmin edilebilir. Köyde herhangi bir kamu görevlisi yoktur. Birinci Muhtar Ahmet, İkinci Muhtar ise Curudal oğlu Osman'dır.

Köyde en yaygın meslek çiftçiliktir. Onu işçiler takip etmektedir. Köyde bir çoban bir de hizmetkâr vardır. Köyün ekonomisine tarım hâkimdir. Tahıl çeşitlerinden buğday, arpa ve yulaf; yem bitkilerinden burçak; boya bitkisi olarak cehri; ekimi yapılan tarımsal ürünlerdir. Ancak üretim miktarları çok düşüktür. Köyde bağcılık da yaygındır. Çok az bostancılık yapılırken, bazı kişilerin bir miktar sebze bahçesi vardır.

⁵⁶ ŞENER, aynı eser, s. 120.

Her köyde olduğu gibi o dönemde Pursaklar'da da hayvancılık yaygındır. Ancak hayvan sayıları düşüktür. Örneğin bir kişinin sahip olduğu en çok koyun sayısı 12'dir. Köydeki koyun sayısı keçi sayısından daha çoktur. Yine birçok evde birer-ikişer süt ineği ve çift hayvanı olan öküz mevcuttur.

Köylünün en çok ödediği vergi Vergi-yi Mahsusa'dır. Bunun dışında toplanan vergiler Âdet-i Ağnam ve Öşür'dür. Alınan vergilerin toplamı 9.815 kuruştur.

Pursaklar köylüsünün XIX. yüzyılın ortalarında mütevazı bir yaşantıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü üretilen tahıl, insanların beslenmesine; yem bitkisi ise hayvanlar için yetersizdir. Çağın lüks ulaşım aracı diyebileceğimiz at yerine köylü çoğunlukla merkebe sahiptir. Yine köyde hiçbir esnaf ve zanaatkâr yoktur. Köylünün toplam yıllık geliri 15.186 kuruştur. Bu rakam, hane sayısı olan 41'e bölündüğünde hane başına düşen yıllık gelir 370,3 kuruştur. Bu miktar günümüz rakamları ile bu 472 TL eder.

Pursaklar 166 yılda inanılması güç bir değişim yaşamıştır. İleriye yönelik projeksiyon yapanlar için bu bir ölçü olabilir. Ancak ideal olanı, değişimlerin insan odaklı olması, insanın mutluluğunu esas almasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. YAYINLANMAMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

- Pursaklar Temettuât Defteri, BAO, ML. VRD. TMT. D. 01357.
- BAO, ML. VRD. TMT. , D. 01357.
- BOA, EV. MH01148, s. 63.
- BOA, EV. MKT. CHT 00393, s. 97.
- BOA, EV. MKT. CHT 00393, s. 97.
- BOA, Ev. MKT. CHT00391, s. 71.
- BOA, EV. MKT. EVM 00020, s. 90.

-VGMA, 418 Nolu Defter, s. 288.

B. YAYINLANMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

- 438 Numaralı Muhasebe- i Vilayeti Anadolu Defteri (937- 1530)-I, Yayına Hazırlayan: Ahmet ÖZKILINÇ, Ali COŞKUN, (Tıpkıbasım), Ankara 1993.

II. DİĞER ESERLER

- 1320 (M. 1902) Tarihli Ankara Vilayet Salnamesi, Ankara Matbaa-i Vilayet, 1320 (M. 1902).
- 1830 Sayımında Ankara, (Hazırlayanlar: Musa ÇADIRCI, A. Latif ARMAĞAN, Sedat BİNGÖL, Bekir KOÇ), Ankara 2000.
- AKYILDIZ, Ali, "Muhtar", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 51-52.
- ARSLAN, İsmail, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuât Defterleri'nin Yeri: İğdiç (Selimağa Köyü) Temettuât Defteri Örneği", BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, V/8, Balıkesir 2002, s. 57-87.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul 2000, s. 254.
- BEHAR, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, (Derleyen: Halil İNALCIK, Şevket PAMUK), Ankara 2000.
- ÇADIRCI, Musa, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", Belleten, Cilt XXXIV, Sayı: 135, (1970), s. 409-420.
- ÇINAR, Hüseyin-Osman GÜMÜŞÇÜ, Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası, Ankara 2002.
- DEMİREL, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", Belleten, C. LIV, Sayı: 211(1990), s. 945-961.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara 1962.
- EMECEN, Feridun, "Dönüm", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul 1994, s. 521.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne Deyimi Hakkında", Tarih Dergisi, 32 (1979), s. 331-348.
- , "Hane", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XV, İstanbul 1997, s. 552-553.
- GÜL, Abdülkadir, "Temettuât Defterlerine Göre Pasinler'in (Hasankale) Sosyal ve Yapısı", Karadeniz Araştırmaları, C. VI, Sayı: 23, (Güz 2009), s. 77-98.
- GÜLER, Yusuf, "Ankara Vilayeti'nde İdari yapının, Yöredeki Sosyo-Ekonomik Yapıya Olan Etkileri (1880-1919)", (Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Samsun 2007.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman-Hüseyin ÇINAR, Gıcık ve Peçenek'ten Altınova'ya, Ankara 2004.
- GÜRAN, Tevfik, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, İstanbul 1998.
- , "19. Yüzyıl Temettuât Tahrirleri", Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik, (Derleyenler: Halil İNALCIK, Şevket PAMUK), T. C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 73-94.
- , "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabası'nın Sosyo-Ekonomik Özellikleri, İÜİF, Ord. Prof.Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1985, s. 301-345.
- KAZICI, Ziya, Osmanlı'da Toplum Yapısı, İstanbul 2003.
- KOMİSYON, Türkçe Sözlük, TDK, İstanbul 1992.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. , “Osmanlı İktisadi Yapısı”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, (Editör: Ekmeleddin İHSANOĞLU), C. I, İstanbul 1994, s. 515–649.
- , “Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten, C. LIX, Sayı: 225, (1995-Ağustos), s. 395–412.
- MUŞMAL, Hüseyin, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Çumra’nın Sosyo-Ekonomik Görüntüsü (10353 Numaralı Temettuât Defterine Göre)”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Selçuk Üniversitesi), Sayı: 24, (Konya 2008), s. 253–277.
- MUTLU, Abdullah, Türkiye’de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi, Ankara 2009.
- ORAMAN, Nail, Ankara Vilayeti Bağcılığı ve Ankara’da Yetişen Başlıca Üzüm Çeşitlerinin Ampelografisi, Ankara 1937.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik, (Derleyenle: Halil İNALCIK, Şevket PAMUK), Ankara 2000, s. 17–32.
- ÖZDEMİR, Rifat, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986.
- , “Ankara (İktisadî ve Ticarî Hayat)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. III, İstanbul 1991, s. 206–209.
- ÖZTÜRK, Said, Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik, İstanbul 1996.
- , “Temettuât Tahrirleri”, Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı, İstanbul 2000, s. 537–591.
- PAMUK, Şevket, İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469–1998, Ankara 2000.
- SARIKÖSE, Barış, Sille Bin Yıllık Birliktelik, Konya 2010.
- SOMUNCU, Mehmet, “Cehri Üretimi Ve Ticaretinin 19.Yüzyılda Kayseri Ekonomisindeki Önemi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, (Ocak-Haziran 2004), s. 99–125.
- ŞENER, Abdüllatif, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul 1990.
- TAŞ, Hülyâ, XVII. Yüzyılda Ankara, Ankara 2006.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumı”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, (Editör: Ekmeleddin İHSANOĞLU), C. I, İstanbul 1994, s. 441–499.